

Wstęp

Rok 1945 stał się momentem przełomowym dla wielu ludzi w Europie. Po sześciu latach wojny, która obnażyła najgorsze strony ludzkiej natury, przyszedł czas pokoju. Jednakże koniec zawieruchy wojennej nie oznaczał wcale początku stabilizacji. Ludność, która znalazła się w obrębie polskich granic wytyczonych przez Wielką Trójkę, musiała przystosować się do życia w państwie rządzone przez komunistów inspirowanych przez Józefa Stalina. Wyjątkowo skomplikowana sytuacja miała miejsce w powiecie raciborskim, który jako część ponemieckiej rejencji opolskiej został dołączony do Polski. Po wojnie ziemia raciborska stała się sceną ludzkich dramatów. W głównych rolach występowali na niej Ślązacy, którzy w przeważającej większości pozostali na ojcowiznie i starali się dostosować do nowych realiów. Drugą grupę stanowiła ludność napływowa, składająca się między innymi z osadników z Polski centralnej i przesiedleńców z Kresów Wschodnich. Wkrótce wytworzył się inny podział: na tych, którzy zaakceptowali powojenną rzeczywistość i dzięki temu zajmowali wysokie stanowiska w strukturach administracji terenowej oraz osoby niegodzące się z założeniami nowego ustroju. I chociaż jedni i drudzy odegrali przed laty na ziemi raciborskiej swe role, to ich dylematy i dramatyczne przeżycia wciąż żyją na pożółkłych kartach dokumentów archiwalnych. Dlatego zamierzeniem autora niniejszej pracy jest przybliżenie owej powojennej rzeczywistości. Nie po to, by na nowo rozpalać wygasłe emocje, uprzedzenia i konflikty, lecz by dać mieszkańcom ziemi raciborskiej możliwość odszukania śladu historii swej rodziny i chociaż chwilowej refleksji nad pokoleniem, które powoli odchodzi do przeszłości.

Temat niniejszej pracy brzmi „Społeczeństwo a władza na ziemi raciborskiej w latach 1945 – 1947”. Przez pojęcie społeczeństwo autor rozumiał ogół mieszkańców, żyjących w Raciborskiem po zakończeniu wojny. Przez władzę natomiast struktury administracji terenowej oraz organy przymusu, które zapewniały urzędnikom kontrolę nad różnymi grupami ludności. Z kilku powodów pogłębioną analizę historyczną rozpoczęto na początku 1945 roku. Po pierwsze na Śląsk wkroczyła wówczas Armia Czerwona. Po drugie do Katowic przybyła grupa operacyjna, która pod kierunkiem przyszłego wojewody Aleksandra Zawadzkiego rozpoczęła proces przejmowania z rąk radzieckich komendantów wojennych nie tylko obszaru przedwojennego województwa śląskiego, ale także ponemieckiej prowincji górnośląskiej. Zakończenie rozważań zaplanowano na koniec 1947 roku. Za takim rozwiązaniem przemawiało kilka przyczyn. Przede wszystkim w 1947 r. władza sił uzależnionych od Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) nad ziemią polskimi została ostatecznie

przypieczętowana zwycięstwem wyborczym Bloku Demokratycznego nad jedyną legalną opozycją – Polskim Stronnictwem Ludowym (PSL). Do ogłoszenia wyborów wielu mieszkańców ziemi raciborskiej spodziewało się zmian, które miały przynieść ustalenia konferencji pokojowej. Jedni oczekiwali wkroczenia na Śląsk wojsk niemieckich lub alianckich, inni nawet wybuchu III wojny światowej. Po sfałszowanych w styczniu 1947 r. wyborach nawet najwięksi optymiści stracili nadzieję. Poza tym przez pierwsze dwa powojenne lata dopiero rozbudowywano organy przymusu, dlatego przeciętny obywatel miał spory zakres swobody. I chociaż kontrola państwa nad społeczeństwem stale się zwiększała, to o typowym stalinizmie możemy mówić dopiero od 1948 roku. Kolejnym powodem, skłaniającym do zakończenia analizy historycznej na roku 1947, jest charakter materiałów źródłowych. Zaraz po wojnie urzędnicy zajmujący kluczowe stanowiska w administracji pisali sprawozdania do zwierzchników bez autocenzury. Z biegiem czasu zaczęli oni „poprawiać” rzeczywistość i stosować coraz więcej uogólnień, by nie narażać się na zarzuty o nieudolność. Dlatego też do wyborów parlamentarnych archiwalia stanowią bogate źródło dla uchwycenia nastrojów społecznych. Autor rozprawy postanowił to wykorzystać. Poza tym do roku 1947 polscy komuniści pozwolili w miarę swobodnie działać kościołowi katolickiemu. Dla niniejszego wywodu jest to ważne, dlatego postawa kleru także została poddana analizie.

Pod względem terytorialnym autor skoncentrował się nad opisem zachowań społecznych na obszarze powiatu raciborskiego w granicach z 1945 roku. Osobne miejsce poświęcono Raciborzowi, w którym najważniejsze decyzje podejmował prezydent, stojący na czele zarządu miasta. Okazało się bowiem, że społeczeństwo miasta różniło się zasadniczo od społeczności zamieszkującej gminy wiejskie¹.

Do podjęcia badań nad dziejami ziemi raciborskiej w pierwszym okresie po II wojnie światowej skłonił autora fakt, że ludzie młodzi interesują się tą problematyką i mają kłopoty ze zdobyciem informacji, które weryfikowałyby relacje ich rodziców i dziadków. W istocie bowiem brakuje rzeczowej monografii przedstawiającej powojenne dzieje miasta i powiatu. Dotychczasowe publikacje opisujące dzieje Raciborszczyzny po roku 1945 przedstawiały jedynie wybrane problemy. Dla odmiany historycy, badający procesy zachodzące po wojnie na całym obszarze Śląska Opolskiego, nie zawsze wykorzystywali materiały, znajdujące się w raciborskim oddziale Archiwum Państwowego w Katowicach². Poza tym dopiero niedawno

1 Jak zostanie poniżej wykazane w Raciborzu odsetek ludności napływowej wynosił w 1947 r. 24,4%, natomiast rok później w powiecie sięgnął jedynie 4,4%.

2 Rzetelnie wykorzystał te materiały Z. Kowalski, którego praca dotyczyła kształtowania się władzy na Opolszczyźnie, jak również weryfikacji narodowościowej. Z. Kowalski, Powrót Śląska Opolskiego do Polski. Organizacja władzy ludowej i regulacja problemów narodowościowych w latach 1945 - 1948, Opole 1983, s. 163. Natomiast autorzy, którzy pisali o Górnym Śląsku lub całym obszarze ziem zachodnich i północnych po

umożliwiono zainteresowanym dostęp do bogatych archiwów Instytutu Pamięci Narodowej (IPN).

Do chwili obecnej napisano sporo książek i artykułów naukowych dotyczących powojennej historii ziemi raciborskiej. Jednakże przeważają prace powstałe przed r. 1989, a więc skażone ingerencją cenzury lub autocenzurą. Pierwsze próby zarysowania dziejów Raciborszczyzny po r. 1945 pojawiły się w popularnonaukowych pracach Antoniego Polańskiego³. Jedną z nich zamieszczono w specjalnym numerze „Kwartalnika Opolskiego” z 1958 r., który poświęcono historii Raciborza⁴. W latach 60 – tych zostały opublikowane dwa zbiory prac dotyczące najnowszej historii ziemi raciborskiej. Pierwszą było opracowanie zbiorowe pod redakcją Alojzego Nowary pt. „Osiągnięcia Raciborszczyzny w dwudziestolecu Polski Ludowej”⁵. Znalazły się tam kilkunastostronicowe artykuły o początkach władzy ludowej, przemyśle, rolnictwie i problemach ludnościowych. Opatrzony wstępem pierwszego sekretarza komitetu powiatowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), miały ukazać różnice między ciemnymi kartami historii okresu międzywojennego a dobrobytem doby socjalizmu. Wartość tej publikacji obniżał fakt, że autorzy poszczególnych fragmentów nie opatrzyli swej pracy naukową dokumentacją, a nawet bibliografią. Inaczej rzecz się miała w wydanych trzy lata później „Szkicach z dziejów Raciborza”⁶. Zostały one opublikowane pod patronatem Instytutu Śląskiego w Opolu i spełniały wszelkie wymogi stawiane pracom naukowym. Zamieszczono tam przede wszystkim artykuły Jerzego Pająka i Rudolfa Weinera, których badacz powojennych dziejów ziemi raciborskiej nie może pominąć⁷. Oprócz tego w latach 60 – tych pojawiło się kilka publikacji o problemach gospodarczych ziemi raciborskiej⁸. Kolejna publikacja zbiorowa zawierająca informacje o powojennych dziejach Raciborszczyzny ukazała się dopiero

1989 r., zazwyczaj nie odwiedzali raciborskiego oddziału Archiwum Państwowego w Katowicach. Na przykład: P. Madajczyk, *Przyłączenie Śląska Opolskiego do Polski 1945 - 1948*, Warszawa 1996; B. Linek, *Polityka antyniemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945 - 1950*, Opole 2000; B. Nitschke, *Wysiedlenie czy wypędzenie? – ludność niemiecka w Polsce w latach 1945 - 1949*, Toruń 2001; Cz. Osekowski, *Spółeczeństwo Polski zachodniej i północnej*, Zielona Góra 1994 i inni. Należy dodać, iż po powodzi, która miała miejsce w 1997 r., korzystanie ze zbiorów przechowywanych w Raciborzu zostało dodatkowo utrudnione.

3 A. Polański, *Racibórz i okolice*, Warszawa 1955; A. Polański, J. Gruszka, *Ziemia Raciborska wczoraj i dziś*, Racibórz 1955.

4 A. Polański, *Krótki zarys dziejów miasta Raciborza*, „Kwartalnik Opolski” 1958, nr 1, s. 3 - 37.

5 *Osiągnięcia Raciborszczyzny w dwudziestolecu Polski Ludowej*, pod red. A. Nowary, Racibórz 1964.

6 *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967.

7 R. Pająk, *Kształtowanie się władzy ludowej w Raciborskiem* [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 211 - 250, R. Weiner, *Ludność i gospodarka Raciborza przed II wojną światową i w dobie obecnej*, [w:] *Szkice z dziejów Raciborza*, Katowice 1967, s. 251 - 314.

8 R. Łobos, *Historia Zakładów Elektrod Węglowych „1 Maja” w Raciborzu*, „Zeszyty Raciborskie »Strzecha«” 1969, t. 1, s. 1 - 52; S. Molenda, *Przemysł, osiągnięcia Raciborszczyzny w dwudziestolecu Polski Ludowej*, Racibórz 1964; L. Pakuła, J. Kajman, *Ośrodek przemysłowo – usługowy Raciborza i jego funkcje*, Opole 1968.

w 1981 roku⁹. Niestety, autorzy poszczególnych rozdziałów tylko nieznacznie pogłębili rozważania historyków publikujących wcześniej i w gruncie rzeczy teksty przez nich przygotowane przybrały charakter popularnonaukowy¹⁰.

Omówiona literatura przedstawia powojenne dzieje Raciborza i powiatu raciborskiego w niepełnym świetle. Nie znajdziemy tam informacji, które burzyłyby nieskazitelny wizerunek komunistycznej władzy. Scharakteryzowane pozycje milczą na temat przestępstw Armii Czerwonej, wysiedleń ludności rodzimej, nadużyć Milicji Obywatelskiej (MO) czy służb bezpieczeństwa. Nie wspominają też o konfliktach między Ślązakami i ludnością napływową oraz o negatywnym stosunku do rządzącej partii i urzędników administracji. Podobne kwestie były w Polsce Ludowej tematem tabu dla historyków. Publikacje wydane po 1989 r. nie wypełniły jeszcze wszystkich białych plam. W większości z nich został ukazany tylko wycinek powojennej rzeczywistości. Kilka popularnonaukowych pozycji dotyczy zajęcia Raciborza i powiatu przez Armię Czerwoną¹¹, inne opisują historię raciborskich szkół¹². Głębszej analizy doczekał się tylko polsko – czechosłowacki konflikt graniczny o Racibórz, Głubczyce i Kłodzko¹³, a o Milicji Obywatelskiej i nastawieniu ludności powiatu raciborskiego do zmian granicznych ustalonych przez Wielką Trójkę pisał autor niniejszej rozprawy¹⁴. Oprócz tego – po długiej przerwie od publikacji Ryszarda Hajduka¹⁵ – spod pióra Alfreda Nowaka w 2001 r.

9 Racibórz – zarys rozwoju miasta, pod red. J. Kantyki, Katowice 1981.

10 O powstawaniu organów administracji państwowej i o pierwszych latach po przejściu frontu pisała tam R. Łobos, problemami raciborskiej gospodarki zajął się S. Molenda, a zagadnienia dotyczące oświaty poruszył A. Leśnik oraz W. Płonka. W omawianym opracowaniu zbiorowym można znaleźć także rozdział S. Witkowskiego, który swoje wywody rozpoczyna od opisanego „poparcia całej raciborskiej klasy robotniczej” dla powstania w 1948 roku PZPR, a kończy w roku 1977. Fragmenty przez niego pisane zawierają wyjątkowo dużo przekłamań i niedomówień.

11 A. Pustelnik, Racibórz`45 Pochodnia Tais, Racibórz 1996; G. Wawoczny, Tajemnice ziemi raciborskiej, Racibórz 2003; G. Wawoczny, Racibórz – prawda o latach 1945 - 1950, „Ziemia Raciborska” 2003, nr 8 - 9, zeszyt specjalny.

12 G. Wawoczny, E. Wawoczny, Księga pamiątkowa II LO im. Adama Mickiewicza w Raciborzu, Racibórz 1998; Szkoła na Ostrogu, pod red. G. Wawoczno, Racibórz 2006.

13 M. K. Kamiński, Polsko – czechosłowackie stosunki polityczne 1945 - 1948, Warszawa 1990; P. Pałys, Konflikt polsko – czechosłowacki z lat 1945 - 1946 w aktach komitetów powiatowych PPR w Raciborzu i Głubczycach, „Śląsk Opolski” 1991, nr 3, s. 19 - 21; P. Pałys, Kłodzko, Racibórz i Głubczyce w stosunkach polsko – czechosłowackich w latach 1945 - 1947, Opole 1997; P. Pałys, W kwestii czeskiej akcji zbrojnej w Kłodzkiem, Głubczyckiem i Raciborskiem oraz polskiej na Śląsku Cieszyńskim w 1945 roku, „Pamiętniki Cieszyńskie” 1998, t. 13, s. 44 - 49; G. Wawoczny, Polsko – czeski spór o Racibórz, „Ziemia Raciborska” 2000, nr 12, s. 19 - 20; P. Pałys, Administracja polska wobec ludności czeskiej na pograniczu polsko - czechosłowackim w latach 1945 - 1947, „Sobótka” 2000, nr 2, s. 211 - 242; P. J. Newerla, Stosunki polsko - czechosłowackie w latach 1945 - 1947 na przykładzie ziemi raciborskiej, „Ziemia Raciborska” 2002, nr 9 - 10, s. 9 - 16; P. Szymkowicz, Polsko - czechosłowacki konflikt graniczny na odcinku Śląska Opolskiego i Opawskiego w latach 1945 - 1947, Opole 2002.

14 R. Niklewicz, Milicja Obywatelska w Raciborzu i powiecie raciborskim w latach 1945 - 1947 [w:] Prace uczestników Studium doktoranckiego 7. Historia, pod red. A. Filipczak – Kocur, Opole 2004, s. 155 - 166. R. Niklewicz, Stosunek społeczeństwa powiatu raciborskiego do decyzji podjętych na konferencjach w Teheranie, Jafcie i Poczdamie w sprawie granic polskich, „Śląsk Opolski” 2005, nr 4, s. 77 - 81.

15 R. Hajduk, Arka Bożek, Katowice 1973.

wyszła biografia Arkadiusza Bożka¹⁶. W ostatnim czasie o pochodzącym z Markowic trybunie ludowym i polityku zaczęła pisać również Danuta Kisielewicz¹⁷.

Niezwykłe cennym uzupełnieniem literatury historycznej opisującej powojenne dzieje ziemi raciborskiej są publikacje poświęcone obszarowi Górnego Śląska. Przede wszystkim rzetelny badacz nie może pominąć wydanej w 1983 r. pracy Zbigniewa Kowalskiego pt. „Powrót Śląska Opolskiego do Polski. Organizacja władzy ludowej i regulacja problemów narodowościowych w latach 1945 – 1948”. Na niespełna 800 stronicach tejsze scharakteryzowano proces kształtowania się polskiej władzy na Opolszczyźnie i opisano przebieg weryfikacji narodowościowej. Kowalski z istic benedyktyńską cierpliwością wykonał rozległą kwerendę archiwalną i pomimo autocenzury poruszył wiele spraw niewygodnych dla władzy¹⁸. Zawarł również w swej rozprawie mnóstwo informacji dotyczących działalności władzy ludowej i organów przymusu na ziemi raciborskiej. Nie była to jedyna wartościowa pozycja, napisana przez badaczy dziejów Górnego Śląska w okresie Polski Rzeczpospolitej Ludowej (PRL). Wydali oni więcej prac, w których, pomimo cenzury, starali się opisywać dzieje powiatów leżących w górnym biegu Odry¹⁹. Badania kontynuowane są również

16 A. Nowak, *Działalność Arki Bożka w latach 1945 - 1954*, Racibórz 2001.

17 D. Kisielewicz, *Arkadiusz (Arka) Bożek (1899 - 1954) – trybun ludu śląskiego*, [w:] *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku*, pod red. D. Kisielewicz, L. Rubisza, Opole 2001, s. 37 - 48; *Arkadiusz (Arka) Bożek na forum Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. D. Kisielewicz, Opole 2003; *Arkadiusz (Arka) Bożek w ruchu ludowym (na podstawie materiałów Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego)*, „*Zaranie Śląskie*” 2004, nr 9, s. 95 - 112.

18 Dzieło Z. Kowalskiego zostało wydane w nakładzie dwustu egzemplarzy i nie dopuszczono go do powszechnego obiegu. Dopiero w 1988 r. wydano skróconą wersję tej pracy. Patrz: Z. Kowalski, *Powrót Śląska Opolskiego do Polski*, Opole 1988. W niniejszej rozprawie autor będzie korzystał tylko z publikacji z 1983 r.

19 Na szczególną uwagę zasługują między innymi następujące publikacje: Z. Kowalski, *Z problemów życia politycznego na Opolszczyźnie w latach 1945 - 1947*, Opole 1967; F. Serafin, *Ruch ludowy w województwie śląsko – dąbrowskim w latach 1945 - 1949*, Katowice 1970; Z. Kowalski, *Z dziejów PPR na Śląsku Opolskim*, Opole 1971; K. Popiołek, *Historia Śląska*, Katowice 1972; J. Kokot, *Problemy narodowościowe na Śląsku od X do XX wieku*, Opole 1973; E. Janas, *Działalność pohitlerowskiego zbrojnego podziemia na Śląsku Opolskim w latach 1945 - 1947*, Opole 1975; M. Lis, *Odbudowa podstaw gospodarki Śląska Opolskiego 1945 - 1949*, Opole 1978; T. Swedek, *Aleksander Zawadzki przyjaciel Opolan*, Opole 1978; *Dzieje Górnego Śląska w latach 1816 - 1947*, pod red. F. Hawranka, Opole 1981; *Dzieje ruchu robotniczego pod red. F. Hawranka*, Opole 1982; J. Misztal, *Weryfikacja narodowościowa na Śląsku Opolskim 1945 - 1950*, Opole 1984; W. Lesiuk, *Układ sił narodowościowych na Górnym Śląsku do 1945 r.*, „*Materiały i Studia Opolskie*” 1985, z. 54, s. 11 - 40; M. Lis, *Polskość Śląska Opolskiego w świetle opinii polskich i niemieckich*, „*Materiały i Studia Opolskie*” 1985, z. 54, s. 41 - 58; Z. Kowalski, *Spółczesność Śląska Opolskiego w latach 1939 - 1950. Materiały statystyczne*, [w:] „*Materiały i Studia Opolskie*” 1985, z. 54, s. 59 - 90; Z. Kowalski, *Weryfikacja polskiej ludności rodzimej na Śląsku Opolskim w latach 1945 - 1948*, „*Materiały i Studia Opolskie*” 1985, z. 54, s. 59 - 90; M. Szmaja, *Współżycie różnych grup regionalno – kulturowych na Śląsku Opolskim w świetle badań w społeczności wiejskiej*, „*Materiały i Studia Opolskie*” 1985, z. 54, s. 91 - 106; W. Lesiuk, *Stosunki narodowościowe na Śląsku Opolskim w XIX i XX w. w świetle podstawowych źródeł statystycznych*, „*Materiały i Studia Opolskie*” 1987, z. 60, s. 9 - 56; Z. Kowalski, *Ludność Śląska Opolskiego w latach 1945 - 1950*, „*Materiały i Studia Opolskie*” 1987, z. 60, s. 57 - 106; A. Sitek, *Organizacja i kierunki działalności kurii Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego w latach 1945 - 1956*, Wrocław 1986; M. Szmaja, *Starzy i nowi mieszkańcy Opolszczyzny*, Opole 1997 (praca ta powstała w 1985 r. i dopiero po 12 latach doczekała się publikacji).